

MAVZU: QADIMGI DUNYO HARBIY SAN'ATI TARIXI

Qadimgi sharq davlatlarining harbiy san'ati Qadimgi Misr harbiy san'ati

Qadimgi Misr davlati tarixi besh davrga bo'linadi: ilk, qadimgi, o'rta, yangi va so'nggi podsholiklar davri. Har bir davrning harbiy tashkiloti o'z xususiyatlariga ega bo'lgan.

Ilk podsholikning boshlanishi (mil. av. XXXI-XXIX asrlar) bilan Misrdagi ichki urushlar to'xtagan, quyi Misr va yuqori Misr podsholiklarining birlashgan davri bo'lgan. Qadimgi podsholik mil. av. XXVIII asrning boshlaridan to mil. av. XXIII asrning o'rtalarigacha hukm surdi. Markazlashuv dexqonchilikning rivojlanishini ta'minlagan sug'orish tizimining kengayishi va takomillashuvidek muhim hodisalarga olib keldi. Hunarmandchilik rivojlandi, butun boshli hunarmandchilik ustaxonalari ochilib, ularda qurol-yarog'lar ham tayyorlana boshlandi. Savdo-sotiq kengaydi, bu o'z navbatida kemasozlikning rivojlanishiga olib keldi.

Yuqori hokimiyat fir'avnlarga tegishli bo'lib, u qo'shin va otryadlarning boshliqlarini tayinlagan. Qadimgi podsholik davri hujjatlarida "qurol uyi" - o'ziga xos harbiy tashkilot esga olinib, u qurol-yarog' tayyorlash, kemalar qurish. qo'shin ta'minoti va mudofaa inshootlarini qurish bilan shug'ullangan.

Jangchilar fir'avn, okruglar va ibodatxonalar xo'jayinlarining xizmatida bo'lganlar. O'z xizmatlari uchun ularga yer berilib, bu yerlarda qullar ishlatilgan. Qo'shin davlatning markazida va dushman bostirib kelishi xavfi bor yo'nalishlarda joylashtirilgan *harbiy garnizon* shaklida tashkil etilgan.

Qadimgi podsholik jangchilari quyidagi qurol-yarog'larga ega bo'lganlar: toshdan yasalgan to'qmoqlar, kamon, misdan tayyorlangan jangovar boltalar, uchlari toshdan yasalgan nayzalar, toshdan yoki misdan yasalgan jangovar xanjarlar. Jangchilar himoya quroli sifatida teri bilan qoplangan yog'och qalqonlardan foydalanganlar,

Qo'shin otryadlardan tashkil topgan. Jangchilar jangovar tayyorgarlik bilan shug'ullanganlar, bu mashg'ulotlarni harbiy ta'limning maxsus boshlig'i olib borgan. Qadimgi podsholik davridayoq misrliklar sherenga tartibini qo'llaganlar. Safdagi hamma jangchilar bir xil qurollarga ega bo'lganlar.

Qadimgi podsholik davridagi qal'alar turli xil shaklda qurilgan (aylana, oval, to'rtburchak). Ayrim hollarda qal'a devorlari ustida maydoncha va Brustverga ega bo'lgan kesik konus shaklidagi aylana minoralar bilan mustahkamlangan.

Qal'alarni shturm qilishda misrliklar *shturmchi narvonlardan* foydalanganlar. Qal'a devorlarini buzib, u yerda rahnalarni hosil qilish katta lomlar yordamida amalga oshirilgan. Keyinchalik qal'alarni shturm qilish texnikasi va usuli joriy qilindi.

Misrliklarning kemalari eshkakli bo'lgan, ammo yelkanlar bilan jihozlangan. Har bir kemada boshliqning qo'l ostida doimiy komanda bo'lgan. Kema otryadlarini flot boshlig'i boshqargan.

O'rta podsholik (mil. av. XXI asrning o'rtalaridan mil. av. XVIII asrlargacha) - Qadimgi Misrning gullab yashnagan davri bo'lgan. Hunarmandchilikning rivojlanishi bilan ish qurollarini ishlab chiqarish oshdi, qurol-yarog'lar takomillashdi. Ichki va tashqi savdo ishlari rivojlandi.

O'rta podsholik davrida misrlik jangchilarning qurol-yarog'lari takomillashdi, bu vaqtda temirga ishlov berish ancha taraqqiy etdi. Nayzalar va kamon o'qlarining uchlari bronzadan tayyorlana boshlandi. Zarb beruvchi qurol avvalgidek qolaverdi. Uloqtiriladigan qurol sifatida nayzalar, bumerang, tosh uloqtiradigan sopqonlar, kamonlar qo'llanilgan. Yangi namunadagi takomillashtirilgan kamon joriy qilinib, uning otish uzoqligi va nishonga urish aniqligi oshdi. Kamondan nishonni aniq urish uzoqligi 150-180 metrga yetdi.

Qo'shinni tashkil etish tizimi ham takomillashdi. Bo'linmalar malum, sondagi jangchilarga ega bo'ldi: 6, 40, 60, 100, 400, 600 jangchilar. Otryadlarida jangchilarning soni 2, 3, 10 ming kishini tashkil etdi. Bir xil qurollar bilan qurollangan - *nayzach'ilar* va *kamonchilar* bo'linmalari joriy qilinib, ular kolonnalarda harakatlanish uchun front bo'ylab eniga to'rt qator va uzunligi bo'yicha o'n sherengali tartibda saflahganlar.

Miloddan avvalgi XVIII asrda Misrga Osiyo qabilalari-*giksoslar* hujum qildilar, ular davlatni mil. av. XVI asrgacha o'z qo'l ostilarida ushlab turdilar. Misrliklar ulardan *jangovar aravalarni* yasash va qo'llashni o'rgandilar.

Yangi podsholik davri (mil. av. XVI-XI asrlar) Misr davlatining gullab yashnashi bilan xarakterlandi. Bu vaqtda bronza keng qo'llanila boshlandi, temirdan yasalgan birinchi buyumlar joriy qilindi, to'quv dastgohi va omochlarning tuzilishi takomillashdi, g'ildirakli aravalar keng qo'llanildi. shishasozlik rivojlandi.

Bu davida Misrda tabaqa tuzumi to'raligicha shakllandi. Harbiy tabaqa xizmatga chaqirilgan kishining yoshi va xizmatni olib borishi bo'yicha ikki guruhga bo'linib, ular kiyim boshlari bilan farq qilganlar.

Jangchilarning katta qismi qilichlar bilan qurollandi, jangda kamonlar ahamiyatli rol o'ynadi. Himoya qurollari yaxshilandi: jangchi qalqondan tashqari, bronza plastinkalar qotirilgan, teridan yasalgan sovutlarga ega bo'ldi. Armiyada jangovar aravalar muhim rol o'ynadi.

Misr armiyasida ma'lum tartiblarda saflangan piyodalar bosh kuchini tashkil etdi. Bir xil turdagi qurollar joriy qilinganidan keyin piyodalar kamonchilardan, sopqonchilardan, nayzachilardan va qilichlar bilan qurollangan jangchilardan tashkil topdi.

Misrlik jangchilar yurishlar davomida bir nechta otryadlarga bo'linib, kolonna-kolonna bo'lib harakatlanganlar. Qo'shindan oldinga doimo razvedka jo'natilgan. To'xtash joylarida misrliklar qalqonlardan *mustahkamlangan lager* yaratganlar, shaharlarni shturm qilishda **ular toshbaqa nomini olgan tartib (jangchini tepadan himoya qiluvchi qalqonlardan yaratilgan ayvoncha)**, taranlar va shturmchi narvonlarni qo'llaganlar.

Qo'shin ta'minoti uchun maxsus ma'muriyat mas'ul bo'lgan. Oziq-ovqatlar omborlardan ma'lum me'yorlar bo'yicha berilgan. Qurol-yarog'larni yasash va ularni ta'mirlash ustaxonalari joriy qilingan.

Yangi podsholik davrida qudratli Misr davlatining tashkilotchisi bo'lib. Falastin va Suriyaga bosqinchilik yurishlarini amalga oshirgan va Dajlagacha yetib borgan fir'avn **Tutmos I** hisoblanadi (mil. av. XVI asrning ikkinchi yarmi). Misrning bosqinchiligi fir'avn **Tutmos III** (mil. av. 1525-1491 y.) davrida yanada keng quloqch yoydi, u 19 yil davomida Falastin va Suriyaga 17 ta yurishni amalga oshirdi. Bu yurishlar davomida

misrliklar 100 ta shaharni egalladilar, Falastin va Suriyani o'zlariga tobe etdilar va old Osiyoning markaziy qismlariga yorib kirdilar.

Tutmos III avvaldan rejalar tuzib, keyin o'sha reja bo'yicha hujumlarni amalga oshirgan tarixdagi birinchi sarkadadir. U maqsadga erishuvchanlik, qat'iylik va shijoat bilan harakat qilgan, o'z kuchlarining tarqalib ketishiga yo'l qo'ymagan, dushmanning asosiy ob'ektlariga jamlangan zarbalar bergan.

Safar tartibi ham, jangovar tartiblar ham uch qismga bolinib, ular o'zlarining aniq vazifalariga ega bo'lganlar.

Misr fir'avnlarning keyingi harbiy yurishlari kichik Osiyoning markaziy qismida jangari tog' qabilalarining birlashishi natijasida mil. av. XVIII asrda tashkil topgan *Xett davlatining* qattiq qarshiligiga uchradi. Misrliklar va xetlar kurashlarining uzoq vaqt davom etishi an'ana tusiga kirdi.

Ramses II (mil. av. 1317-1251 y.) hukmronligi davrining boshlanish vaqtiga kelib misrliklar xetlar tomonidan Suriyadan siqib chiqarildi.

Misr bilan urush harakatlarini olib borish uchun xetlar podshosi Mutavallu o'sha davr uchun yirik 20 minglik armiyasini yig'di, uning asosini 2,5 minglik jangovar aravalar otryadi tashkil etdi. Jangda ishtirok etgan bunday ko'p jangovar aravalar sonini hali tarix bilmagan edi.

Xetlar bilan urush uchun Ramses II ham katta kuch to'pladi. Misr qo'shinlari safiga Nubiyalik yollangan va hatto Sardiniyaliklar (shardenlar) kiritildi. Butun qo'shinni u xudolarning nomlarini bo'lgan to'rtta otryadga bo'ldi: Amon, Ra, Ptax va Sutex. Xetlar bilan qat'iy jang mil. av. 1312 yilda Suriyaning Kadesh shahri yaqinida bo'lib o'tdi. Shiddatli jang natijasida maydonda misrlikiarning qo'liari baland keldi, lekin Kadesh egallanmadi.

Ptax otryadining jangovar tartibi tasviri bizgacha saqlanib kelgan, u uchta chiziqqa ega bo'lgan: birinchi va uchinchi chiziq lani jangovar aravalar tashkil etgan, ikkinchi chiziq 10 sherengada saflangan piyodalar tomonidan egallangan, jangovar tartibning o'ng qanoti jangovar aravalar otryadi bilan ta'minlangan. Bu harbiy san'at tarixida ma'lum bo'lgan, piyodalar va jangovar aravalarining tartib bilan joylashtirilgan birinchi jangovar tartibi edi.

Ramses III (mil. av. 1204-1173 y.) hukmronligi davrida Misr qo'shinlari qayta tashkil etildi. Piyodalar va jangovar aravalar otryadlarida xizmatni olib borish belgilab berildi va chet elliklardan yollanganlar otryadlari tashkil etildi. Intizom mustahkamlandi, boshliqlar safining talabchanligi oshdi va shu bilan birga jangchllarni urib jazolash bekor qilindi.

"Dengiz xalqlari" bilan kurashish uchun misrliklar kuchli flot yaratdilar, flot jangda quruqlikdagi qo'shinlar otryadlari bilan hamkorlik qildi va katta yurishlar davomida dengiz kommunikatsiyalari mudofaasini ishonchli ta'minladi.

So'nggi podsholik davrida (mil. av. XI-VIII asrlar) Misr chet el sulolalari hukmronligi ostida bo'ldi, keyinchalik esa Sais sulolasi tomonidan Misr hokimiyati tiklandi (mil. av. VII-VI asrlar). Bu vaqtda davlatning mudofaa qudrati ancha mustahkamlandi.

Umuman shuni ta'kidlash kerakki, Qadimgi Misr urushlarida harbiy san'at joriy etildi. uning yutuqlari bilan Misr fir'avnlarida yollanib xizmat qilgan yunonlar mil. av. VII asrdayoq tanishdilar. Bu urushlarda piyodalaming bir nechta turlari paydo bo'ldi -

kamonchilar, nayzachilar, sopqonchilar hamda yangi qo‘shin turi jangovar aravalardan keyin joriy qilingan otliqlar maydonga chiqdi.

Misrliklar alohida qal‘alar yoki istehkomlar tizimi ko‘rinishidagi mudofaa inshootlarini qurishni bilganlar. Qal‘alar shturm yoki qamal qilish yo‘li bilan ishg‘ol etilgan.

Qadimgi Mesopotamiya harbiy san'ati. Miloddan avvalgi uchinchi ming yillikning birinchi choragida janubiy Mesopotamiya (Frot va Dajla daryolari oralig‘i)da tarixda Shumer nomi bilan ma‘lum bo‘lgan bir nechta qadimgi shahar davlatlar bo‘lgan. Shumerlik jangchilarning qurol-yarog‘lari uchi misdan yasalgan kalta nayzalar va uzun soplil mis boltachalardan iborat bo‘lgan. Bundan tashqari, mis xanjarlar va tosh to‘qmoqlar ham bo‘lgan. Himoya quroli sifatida shumerlik jangchi mis qalpoqqa mis plastinkalar bilan qoplangan jundan to‘qilgan kiyim va teridan yasalib mis bilan qoplangan qalqonga ega bo‘lgan. Shumer harbiy bo‘linmalariga jangovar tartib malum bo‘lgan. Safning birinchi sherengasidagi jangchilar katta qalqonlarni olib yurgan, har bir qalqon bir nechta odamni to‘sib turgan.

Jang olib borish uchun to‘rtta yovvoyi eshak (xonakilashtirilgan xach‘ir) qo‘shilgan to‘rt g‘ildirakli jangovar aravalar qo‘llanilgan. Jangovar aravalar ekipaji uloqtiriluvchi nayzalar bilan qurollangan ikki kishidan - aravakash va jangchidan tashkil topgan, zaxira nayzalari jangovar aravaning old qismiga o‘rnatilgan nayzadonning ichida bo‘lgan.

Mil. av. XIX asrda Mesopotamiyada yangi iqtisodiy va siyosiy markaz **Vavilon** barpo etildi va u davlatning poytaxtiga aylandi. U **podsho Xammurapi** (mil. av. 1792-1750 y.) davrida qudratli davlatga aylanib, Mesopotamiyaning butun hududini o‘z qo‘l ostiga oldi. Vavilon davlati katta doimiy qo‘shinga ega bo‘ldi. Jangchilarga o‘z xizmatlari uchun yer, uy va mol berilgan, jangchilar ularni sotish huquqiga ega bo‘lmaganlar, ammo o‘g‘illari otalari o‘rnida xizmatni davom ettirsa, mol-mulklarini meros qilib ularga qoldirganlar.

Xammurapi o‘sha vaqtning ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarini nazorat qiluvchi qonunlar kodeksini kiritdi. Xammurapi kodeksida jangchiniug majburiyatlari va huquqlarini aniqlab beruvchi moddalar bo‘lib, u yerda asir tushgan jangchining huquqlari ko‘rsatib o‘tilgan. Asirlar davlat hisobidan pul sarflab qaytarib olinganlar.

Jangchining mulkini egallash o‘lim jazosi bilan jazolangan. Bu hujjatda biz jangchining majburiyatlari va huquqlari belgilab berilishiga bo‘lgan birinchi intilishni ko‘ramiz.

Mil. av. XIV asrdan boshlab Dajla daryosining yuqori oqimi bo‘ylarida Vavilonning shimolida poytaxti Ashshur shahri bo‘lgan (keyinchalik poytaxt Nineviya shahri bo‘ldi) davlat shakllana boshladi, u mil. av. XIII asrda buyuk davlat **Ossuriyaga** aylandi. U o‘sha zamonning eng qudratli armiyasiga ega bo‘lib, kuchli bosqinchilik siyosatini olib bordi.

Dastavval Ossuriya armiyasi ko‘ngilli dehqonlardan tashkil topdi. Bosqinchilik miqyosining kengayishi bilan mahoratli jangchilar shakllana boshladi, uning safiga zabt etilgan davlatlar xalqlari ham majburan kiritila boshlandi. Shu bilan doimiy qo‘shinga asos solindi. Ossuriyaliklar mil. av. VII asrdan boshlab butun O‘rta sharqni o‘z nazoratlari ostida ushlab turdilar.

Ossuriya armiyasi tezlik va uzoqqa zarba beradigan qurollar bo'yicha ustunlikni qo'lga kiritdi. Ular jangovar aravalar va kichik kavaleriya o'trvadlari bilan birga asosiy zarbdor kuch sifatida ikkinchi va qo'shimcha zarbani berish uchun piyodalarni qo'llaganlar. Armiyaning asosini piyoda kamonchilar va nayzachilar tashkil etgan. Ularning hammasi dubulg'alar va sovutlar kiyib jangga kirganlar, piyodalarning himoya vositalari odamning bo'yidan balan'd bo'lgan qalqonlar bo'lib, ularni maxsus qalqon ko'tarib yuiuvchilar olib yurganlar. Keyinchalik piyodalar kichkina dumaloq qalqonlar va og'ir sovutlardan foydalanganlar.

Ossuriya piyodalari og'ir va yengil piyodalarga bo'lingan. Og'ir piyodalar nayzalar, qilichlar bilan qurollangan va himoya quroli sovut va dubulg'aiarga ega bo'lgan yengil piyodalar kamonchilar va sopqonchilardan tashkil topgan.

Og'ir va yengil piyodalar jangda o'za'ro hamkorlik qilganlar. Kamonchilar og'ir piyodalar va ularning katta qalqonlari himoyasida Jang olib borganlar, bu qalqonlar devorining hujumi edi.

Asosiy tashkiliy birlik *kisir* (otryad) bo'lib, unda 500-2000 jangchi bo'lgan. Kisir ellikliklarga bo'lingan, ellikliklar o'nliklarga ajratilgan.

Ossuriya qo'shinlarida yangi qo'shin turi - otliq qo'shin tug'ildi, u keyinchalik jangovar aravalar va "muhandislik" qo'shinlarini (sapyorlarni) siqib chiqardi. Ko'psonli otliqlar birinchi bor Ossuriya qo'shinlarida mil. av. IX asrda paydo bo'ldi.

Dastavval chavandoz egarsiz otga minib harakatlangan, keyinchalik esa uzangisiz baland egar o'ylab topildi. Otliqlar juft-juft bo'lib jang olib borganlar: bittasi kamon bilan, ikkinchisi - nayza va qalqon bilan qurollangan.

Ossuriya armiyasi har xil turdagi yer kovlash, yo'l ishlari, ko'priklar qurish va boshqa ishlar uchun muhandislik qo'shinlari rivojlanishini boshlab bergan maxsus otryadlarga ega bo'lgan. Qo'shinlar o'z qurollanishida qal'a devorlarini buzib tashlash uchun taranlar, qamal qilish minoralari va shturmchi narvonlarga hamda *kechuv vositalari* - meshlarga ega bo'lganlar (meshlarda alohida jangchilar daryolardan kechib o'tganlar, bundan tashqari, ularning ustiga sollar va suzuvchi ko'priklar o'rnatilgan).

Dengiz bo'yi xalqlari ossuriyaliklar uchun *galer* tipidagi, dushman kemalariga kema korpusi bilan zarba berish uchun uchli old qismga ega bo'lgan kemalar qurganlar. Eshkakchilar unda ikki qavatda joylashganlar. Kemalar Dajla va Frotida qurilib, Fors ko'rfazida suvga tushirilgan.

Ossuriya armiyasining jangovar tartibi kamonchilar, nayzachilar, jangovar aravalar va otliqlardan tashkil topgan. Jangovar tartibning asosi jangovar aravalar bo'lgan, ularning ortida otliqlar joylashgan. Piyodalar odatda uch sherengada saflangan. Kamonchilar qalqonchilar himoyasida oldinda yoki orqadagi sherenga safida jang qilganlar. Bu holda birinchi ikki sherengadagi nayzachilar. kamonchilar ularning boshlari uzra otishlari uchun engashganlar yoki tizzaga o'tirganlar. Taktik jihatdan to'satdan zarba berish uchun Ossuriya qo'shinlarining barcha boshliqlari tungi hujumni keng qo'llaganlar.

Ossuriyaliklar qal'alarni mohirlik bilan qamal va shturm qilganlar. Devorlarni buzish va ularda rahnalarni ochish uchun taranlar - yo'g'on daraxtning tanasidan uchini keng yoki uchli qilib yasalgan moslamalar qo'llanilgan. Taran 4 yoki 6 g'ildirakli aravada zanjirlar bilan yog'och karkasga osilgan. Karkas odatda, uning ichida joylashgan jangchilarni

himoya qilish uchun qamish yoki teri qoplangan qalqonlar bilan yopib qo'yilgan. Karkasning old qismida minoracha o'rnatilgan, unda taranni himoya qiluvchi kamonchilar joylashgan. Bundan tashqari, ossuriyaliklar qal'alarni qamal qilishda *harakatlanuvchi minoralar* va *lahmlani* keng qo'llaganlar hamda zabt etilgan shahar devorlarida hukmronlik qilish va qurshovdagilarga mash'alalar hamda yonuvchi kamon o'qlarni otish uchun tuproqdan ko'tarmalar hosil qilganlar.

Qaralarni qamal qilgan Ossuriya qo'shinlari tuproq uyumi bilan o'ralgan lagerda joylashganlar. Lager ichida bir-biri bilan kesib o'tuvchi ko'chalar bo'lgan, lagerdan chiqish uchun darvozalar o'rnatilgan. Rim lagerlari ham keyinchalik shunday qurilgan.

Dushmanni qo'rqitish uchun ossuriyaliklar asirlarning terilarini shilib olganlar va ularni taslim bo'lmagan shaharlarning darvozalarida osib qo'yganlar.

Mil. av. VII asrda bosqinchilik yurishlaridan holdan toygan Ossuriya davlati, vavilonliklar va yangidan tashkil topgan Eron davlati - *Midiyaning* zarbasidan keyin barbod bo'ldi va tarqalib ketdi.

Qadimgi Misr bilan taqqoslaganda harbiy san'atdagi yangilik - Ossuriya podshosi ixtiyorida murakkab tuzilishga va ancha takomillashgan tashkiliy shaklga ega, bu shubhasiz taktikaning rivojlanishiga sharoit yaratgan bir necha o'n minglik yirik doimiy qo'shinning bo'lganligidir.

Ossuriya o'tliqlari shu vaqtga kelib jangda katta o'ringa ega bo'la boshladi, u asta-sekin jangovar aravalarni siqib chiqara boshladi. Texnikaning rivojlanishi qamal qilish mashinalari, kechuv vositalari ixtiro qilinishiga va yo'l qurilishi texnikasining yaxshilanishiga olib keldi. Ossuriya davlatida birinchi marotaba taraqqiy etgan harbiy yo'llar va aloqa tarmog'i esga olinadi, birinchi marta qo'shin qurol-yarog' va anjomlar ta'minotining markazlashgan tizimi yo'lga qo'yildi.

Qadimgi Eron harbiy san'ati. Kaspiy dengizi va Fors ko'rfazi o'rtasidagi yassi tog'likda yashagan Eron qabilalari to'g'risidagi birinchi ma'lumotlarni biz mil. av. IX asrga tegishli Ossuriya hujjatlarida uchratamiz.

Mil. av. 550 yilda ahamoniylar avlodidan chiqib, Pars viloyatida yashagan podsho **Kir II** Midiyani bosib oldi va ahamoniylar davlatining asoschisi bo'ldi. Midiyaning poytaxti Ekbatana (hozirgi Xamadon) Eron davlatining poytaxtiga ayiandi. U katta harbiy qudratga ega bo'ldi.

Kir II hukmronlik qilgan davrda katta Eron armiyasi tashkil etilib, unda asosiy qo'shin turi o'tliqlar bo'lgan. Jangovar aravalar endi qurollanishdan olib tashlangan edi, ular podsholarni olib yurish uchun xizmat qila boshladilar. Mil. av. VI asrning o'rtalarida eronliklar o'zlariga Lidiya va Vavilonni bo'ysundirdilar. Misrga yurish qilishdan oldin eronliklar O'rta Osiyoga - saklar va massagetlarga qarshi yurish boshladilar. Kir II mil. av. 529 yilda o'sha vaqtda malika Tumaris rahbarlik qilgan massagetlar tomonidan o'ldirildi.

Mil. av. 525 yilda Kir II ning o'g'li Kambiz II qo'mondonligida eronliklar Misrga yurish qildilar. Shu yili eronliklar misrliklarning katta qo'shinini tor-mor etdilar. Misr Ahamoniylar davlati tarkibiga kirib, uning hududi ancha kengaydi. Kambiz II ning o'limidan so'ng qadimgi Eron davlati parchalanib keta boshladi.

Mil.av. 522 yilda ahanoniylar sulolasi kichik avlodining vakili **Doro I** hokimiyat tepasiga keldi, u tez orada saltahatning oldingi chegaralarini tiklashga muvaffaq bo'ldi. Eronning harbiy-ma'muriy tizimi izga tushirildi. Davlat 20 ta ma'muriy-o'lpon yig'uvchi okruglar - satrapliklarga bo'lindi. Satraplar ham fuqarolik, ham harbiy ishlar bilan shug'ullanish vakolatiga ega bo'lganlar. Armiya qayta tashkil etilib, uning asosini piyodalar va otliqlar tashkil etdi. Qo'shinni tezlik bilan bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish uchun yo'l tarmoqlari rivojiga katta e'tibor berildi, shu jumladan podsho yo'li qurilib, uning har 20 kilometrda garnizonlarga ega bo'lgan istehkomlar qurildi, har 5 kilometrda otliq soqchilar otryadlari (piketlar) turar va ular hukumat aloqasi uchun xizmat qilar edi. Ko'plab yo'l tarmoqlari yirik davlatning har qanday punktiga kichik va katta qo'shin otryadlarini tezkorlik bilan olib borishni ta'minladi. Bir nechta satrapliklar garnizoni bitta harbiy okrug qo'mondoniga bo'ysungan, davlatda hammasi bo'lib 5 ta harbiy okrug mavjud bo'lgan.

Eron qo'shinining asosini podshoning tansoqchilari tashkil etgan: 10 minglik saralangan piyodalar - "*o'lmaslar*" ("*o'lmaslar*" nomini ular otryaddagi yo'qotishlarni tezlik bilan yaxshi piyoda jangchilar hisobidan to'ldirish odati sababli olganlar), 1000 nafar *alebardachilar* (alebarda - uzun sopli oybolta), 1000 otliq tansoqchilar va jangovar aravalalar.

Eronliklarning asosiy qurollari kamon bo'lgan. Qilichlar va kalta nayzalar ikkinchi darajali qurol edi. To'qilgan qalqonlar va tangachali sovutlar himoya anjomlari bo'lib xizmat qilgan. Eronliklar jangovar aravalarning g'ildiraklariga pichoqlar va o'roqlar o'rnatib, uni takomillashtirdilar.

Eron qo'shini mingliklarga, yuzliklarga, o'nliklarga bo'lingan. Jangovar tartib qanotlardan tashkil topgan, ularga podsho oilasining a'zolari qo'mondonlik qilgan.

Doro I podsholik qilgan vaqt ahmoniyalar davlatining qudrati eng yuqori cho'qqiga chiqqan davr boldi.

Qadimgi Eron davlati urushlarida qo'shinning yangicha tuzilishi joriy qilindi: jangovar aravalalar o'zining avvalgi ahamiyatini yo'qotdi, manyovr vositasi - nomumtazam otliq otryadlarning o'rniga kirib kelgan muntazam otliq otryadlar bo'ldi.

Yangilik qo'shinni tashkil etishda ham ko'zga tashlanadi, endi ularga harbiy okruglarning maxsus boshliqlari qo'mondonlik qilar edilar. Shunday qilib, harby boshliqlar vazifalari satraplarning vazifalaridan ajratildi.

Qadimgi Hindiston harbiy san'ati

Hindiston subqit'asida birinchi davlat mil. av. III ming yillikning o'rtalarida hind daryosi vodiysida tashkil topdi. Hind yoki Xarapp madaniyati rivojlangan qudratli himoya devorlari bilan mustahkamlangan shaharlarni qurishga imkoniyat yaratdi.

Hind madaniyati Misr va Mesopotamiyaning rivojlanayotgan madaniyati bilan bir vaqtda kechdi. Mil. av. XX-XIX asrlarda u asta-sekin inqirozga yuz tutdi. Uning halokatini ko'p hollarda Hindistonning keyingi butun tarixiga ta'sir ko'rsatgan oriylarning kelishi bilan bog'lashadi. Mil. av. I ming yillikning birinchi yarmida shimoliy Hindistonda, aynan Gang vodiysida yangi davlatlar shakllanib, ularning tarixi qadimgi hind

diniy yodgorligi adabiyoti "Vedalar"da aks ettirilgan. Ushbu davrning o'zini vedachilik davri deb yuritish qabul qilingan. Davlat tepasida "*roja*" - podsho turgan, u nafaqat davlatni boshqargan, va diniy boshliq bo'lgan, balki qo'shinga ham qo'mondonlik qilgan. Roja hokimiyati merosdan merosga o'tgan va qabila demokratiyasi qoldig'i hisoblangan xalq majlisi bilan kam chegaralangan.

Qadimgi Hindistonning ijtimoiy tuzumi ibtidoiy jamoa tuzumining yemirilishi natijasida mil. av. I ming yillikning boshida paydo bo'lgan tabaqa bo'linishi bilan xarakterlanadi. Tabaqa tuzumi Hindiston jamiyatining o'ziga xos belgisi bo'ldi.

Qadimgi Hindiston davlati qo'shinining tuzilishi o'ziga xos xususiyatlarga ega edi. Qo'shin safiga piyodalar, jangovar aravalar, otliqlar va *jangovar fillar* kirgan. Fillarning ustida minoracha o'rnatilib, unda kamonlar va drotikiar (uloqtiriluvchi nayzalar) bilan qurollangan kamonchilar joylashgan.

Hindiston piyodalari odam bo'yi barobar katta kamonlar va uzun kamon o'qlari bilan qurollangan. Kamonning bir uchi yerga tiralgan; kamonchi uni chap oyog'i bilan bosib turib, kamon ipini oxirigacha tortgan. Bunday kamon o'qlari qalqon va sovurlarni teshib o'tgan.

Piyodalar odam bo'yi bilan teng bo'lgan terili qalqonga ega bo'lganlar. Piyodalar qurollanishida o'q-yoylardan tashqari uzun va keng qilichlar ham bo'lgan. Otliqlar uloqtirish uchun ikkitadan nayza va kichik qalqonlar mavjud edi: ularning otlari egarsiz bo'lgan, lekin yuganlar tortilgan.

Hindiston shaharlari minorali devorlar hamda chuqur va keng xandaqlar bilan himoya qilingan.

Hindiston harbiy san'atining o'ziga xos belgisini umumlashtiruvchi hujjat - "Manu qonunlari" bizning kunimizgacha yetib kelgan. Ularda: urush va tinchlik, mustahkamlangan punktlarning ahamiyati, urushlarning ma'naviy asoslari, podshoning majburiyatlari, vaziyatni to'g'ri baholash va harakatni boshlash vaqtini tanlashning ahamiyati, yurishlarga tayyorgarlik va harakatni ta'minlashga qo'yilgan talablar, jangni olib borish va qal'alarni bosib olish usullari kabi keng miqyosli masalalar yoritilgan.

Qadimgi Hindistonda to'liq davlat ta'minotida turgan *doimiy tabaqa qo'shinlari* bo'lgan. Uning asosiy zarbdor kuchi jangovar fillar hisoblangan.

Xammurapi qonunlaridan farqli o'laroq, Hindiston qonunlari Vavilon qonunlarida bo'lgani kabi jangchining huquqlari va majburiyatlarini bayon qilish bilan chegaralanmasdan, asosiy e'tiborni harbiy san'atning aniq masalalariga qaratgan. Qurol ishlatish huquqiga faqat har to'rta varnlar (tabaqalar)ning biri - kshatriylar ega bo'lib, bu holat qolgan kshatriylarni dushman oldida ojiz qilib qo'ygan.

Qadimgi Xitoy harbiy san'ati

Mil. av. II ming yillikda Osiyoning janubi-sharqiy qismida qadimgi Xitoy davlati shakllandi. Ushbu davrda turli qabilalar o'rtasida doimo urushlar bo'lib turar edi.

Xitoy hukmdoliari birinchi galda o'z hududlarini shimoldagi ko'chmanchi qabilalar syunnular (vaqt o'tishi bilan *gunnar* nomi bilan atalgan) va keyinchalik o'rta asrlarda mo'g'ullar hujumlaridan himoya qilishlari kerak edi. Xitoyda (mil. av. XVIII asrdan) armiyaga tayanadigan kuchli teokratik davlat yaratdi, bu davlat o'zining g'arbdagi zamondoshlaridan ko'p farq qiltmas edi.

Shuni ta'kidlash lozimki, qadimgi Xitoyning qurol-yarog' va harbiy san'atining rivojlanish jarayoni, qadimgi Misr, Eron, Hindiston davlatlari bilan hech qanday bog'lanmagan holda, mustaqil ravishda kechdi. Xitoyda jangovar aravalar, Misr va Kichik Osiyoga qaraganda ancha kechroq (mil. av. XIII-XI asrlar) qo'llanila boshlandi.

Ilk qadimiy Xitoy davlatida (In podsholigida) qo'shin piyodalarga, otliqlarga va jangovar aravalarga bo'lingan. Qo'shinning soni o'sha vaqtlarda 5000 kishidan oshmagan. Otliq otryadlar odatda 300 kishidan tashkil topgan. Jangchilarning asosiy qurollari o'q-yoylar bo'lgan. Undan tashqari jangchilar jangovar boltalar, sekirlar (sopi uzun oyboltalar), qilichlar, uchlari bronzadan yasalgan nayzalar va drotiklar bilan qurollanganlar. Jangchilar qalqonlar va bronzadan yasalgan dubulg'alarga ega bo'lganlar. Jangovar tartib piyodalardan, otliqlardan va jangovar aravalardan iborat bo'lgan.

Xitoy qo'shini bu davrda jangovar aravalar va otliqlardan tashkil topdi. «Jangovar aravalar va otliqlar -bu armiyaning qudrati. 10 ta jangovar arava dushmanning 1000 jangchisini yanchib tashlaydi. 100 ta jangovar arava dushmanning 10000 jangchisini yanchib tashlaydi, 100 ta otliq 1000 kishini quvg'in qiladi», - deb yozilgan edi o'gitlarning birida.

Mil. av. V asrgacha Xitoy armiyasining asosiy zarbdor kuchi jangovar aravalar bo'lgan. Jangovar aravalar ikki turga bo'lingan: ikkita ot, keyinchalik to'rtta ot qo'shilgan jangovar aravalar, hamda transport aravalari yaratildi; 12 ta xachir qo'shilgan aravalar yaratilib, ular nafaqat harbiy yuklarni tashib yurish uchun, balki mudofaa inshootlarini qurish uchun ham ishlatilgan. Har bir jangovar arava bilan 75 jangchi harakatlangan, ulardan uch nafar og'ir qurollanganlari jangovar arava ustida turib jang qilgan, qolganlari esa uchta bo'linmaga bo'lingan: ulardan bittasi jangovar aravaning oldida, qolgan ikkitasi esa qanotlarda joylashgan.

Mil. av. VI-V asrlarda Xitoy qo'shini aniq tashkiliy tizimga ega bo'lgan. Kichik bo'linma «U» (beshlik) bo'lgan, beshta «U» «lyan»ni (25 jangchi) tashkil etgan, to'rtta «lyan» - «szu»ni (100 jangchi), beshta «szu» - «lyuy»ni (500 jangchi), beshta «lyuy» - «si»ni (2500 jangchi), beshta «si» - «szyun» (12500 jangchi) ni tashkil etgan. Oliy birlashma uchta «szyun»dan (37500 jangchi) iborat bo'lib, har bir «szyun» o'zining

ma'lum taktik vazifasiga ega bo'lgan: avangard, markaz va arergard. Chjou vani (Chjou davlati hukmdori) oltita «szyun»ga ega bo'lgan.

Otliqlarda qo'shin tashkil etilishi o'nlik tizimiga asoslanadi: beshlik quyi bo'linma, navbatdagilar ikkita beshlik (10 otliq), undan keyin 100 va 200 otliqli bo'linmalar bo'lgan. Jangovar aravalalar boshqacha tashkil etilgan: quyi bo'linmalarda beshta- jangovar aravalalar bo'lgan, ikkita beshlik keyingi bo'linmani tashkil etgan, undan keyin 50 ta va 100 ta jangovar aravalarga ega bo'lgan bo'linmalar harakatlangan.

Qadimgi xitoyliklarda qo'shinni boshqarish tizimi ham ishlab chiqilgan edi. Bo'linmalari tovush bilan, birlashmalar - barabanlar, bonglar, bayroqlar va belgilar bilan boshqarilgan. Qadimgi tuzuklarning birida ta'kidlanishicha, barabanlarning bongi bilan jangovar aravalarga, otliqlarga, piyodalarga "qurolga, qurolni ko'tar, tushir" signallari berilgan.

Mil. av. V asrda Buyuk Xitoy tekisliklarida yettita mustaqil podsholiklar shakllanib, ular «kurashayotgan podsholiklar» davri (mil. av. V-III asrlarda o'zaro doimiy urushlarni olib borganlar. Mil. av. IV asrga kelib piyodalar soni oshdi, jang olib borish amaliyotida arbaletlar keng qo'llanildi.

Xitoyliklar Xitoydan shimolda joylashgan ko'chmanchi - xunlar bilan ko'pgina urushlarni olib borganlar. Mil. av. 214 yilda xitoyliklar xunlarning hujumlaridan himoyalani uchun, keyinchalik *Buyuk Xitoy devori* nomini olgan chegarabo'yi devorini qurishni boshladilar.

Hozirgi kunda uning uzunligi sharqdan g'arbga tomon 2500 kilometrni tashkil etadi. Uni qurish ishlari uzoq vaqt, XV-XVI asrlargacha davom etdi. Devorning balandligi 16 metrgacha, qalinligi pastda 8 metrgacha, yuqorida 5 metrgacha yetdi. Uning har 100 metrda, devor bo'sag'alariga yaqinlashgan dushmanni o'qqa tutish uchun bo'rtib chiqqan joylari bo'lgan.

Ko'p sonli darvozalar yarim aylana shaklidagi devorchalar bilan himoya qilingan. Devorda to'rt burchakli, ichki zinapoyaga ega bo'lgan ikki qavatli minoralar qurilgan. Devorni qo'riqlayotgan qo'shin 145 kishidan iborat bo'lgan o'z qo'mondonlariga ega bo'lgan otryadlardan tashkil topgan, ular soqchi minoralar guruhining butligi uchun javobgar bo'lganlar. Har bir otryad bir nechta otliq choparlarga ega bo'lgan.

Chegarachi qo'shin askarlariga devor yaqinidan yer berilgan, ular ushbu yerlarda oilalari bilan ishlab, xo'jalik ishlari bilan ham shug'ullanganlar.

Xitoyliklar aloqa xizmatini tashkil etishga katta e'tibor berganlar. Buyuk Xitov devori bo'ylab bir-biridan 4 kifometrgacha uzoqlikda *kuzatuv postlari* joylashgan. Har bir postning yaqinida quruq shox-shabbalar bo'lib, ular dushmanning yaqinlashishi bilan yoqilgan. Yaqinlashib kelayotgan dushman soni to'g'risidagi ma'lumot yorug'lik signallarini shartli takrorlash yo'li bilan yetkazilgan. Signallar sifatida *raketalar petardalar*

keng qoʻllanilgan. Har bir post qabul qilingan signalni keyingi postga yetkazishga majbur boʻlgan.

Buyuk Xitoy devorining qurilishi qadimgi Xitoy da harbiy-muhandislik ishlarining yuqori darajada boʻlganligidan darak beradi. Undan tashqari strategik yoʻlar va katta suv kanallari qurilgan.

Mil. av. III asrda xitoyliklar poroxni kashf etdilar, lekin harbiy maqsadlarda undan XIV asrgacha foydalanilmadi. Porox mil. VIII-XIII asrlarda jangovar maqsadlarda juda kam qoʻllanilganligi toʻgʻrisida ma'lumotlar bor. Uzoq vaqt porox mushakbozlik uchun qoʻllanilgan.

Koʻchmanchilar bilan kurashish zaruriyati xitoyliklarni yirik otliq armiyani tashkil etishga majbur etdi. Mil. av. I asrda xunlar toʻligʻicha tor-mor etildi va Xitoy hududidan siqib chiqarildi. Xunlarning yakson etilishida hal qiluvchi rolni, yaratilganligi xunlar uchun kutilmagan hol boʻlgan otliqlar oʻynadi. Bu davr qadimgi Xitov davlatining gullab yashnagan davri edi.

Qadimiy Xitoydagi harbiy-nazariy fikri

Qadimgi Xitov harbiy saʼatining hamda uning umumiy va harbiy madaniyatining yuqori rivojlanish darajasi **Xitoyda harbiy-nazariy fikrning** rojlanishiga turtki boʻldi. Xitoy harbiy fanining asosi boʻlib, turli vaqtlarda yozilgan harbiy san'at boʻyicha yettita risola "yetti kitob" hisoblanadi. Ularning eng qadimgisi **-Sun-Szi** (mil. av. VI asrning oxiri va V asrning boshi) va **U-Szi** (mil. av. IV asrning boshi) risolalaridir. Sun-Szi risolalari hozirgi zamonda harbiy san'at boʻyicha malum boʻlgan asarlarning eng qadimgisidir. U qadimgi Xitoy harbiy san'atining muhim tamoyillari mazmunini ochib beradi.

Sun-Szi mil. av. VI asrda U podsholigida sarkarda edi. U ushbu podsholik qoʻshinlarini mohirona boshqargan.

Sun-Szining tarixiy va shaxsiy tajribasini umumlashtirgan "Harbiy san'at toʻgʻrisida"gi risolalari 13 bobdan tashkil topgan. Ularning barchasi qisqacha nizomlar koʻrinishida, namunalar keltirgan holda yozilgan. Sun-Szi oʻz zamonasi uchun gʻalabaga erishish sharoitlari va magʻlubiyat sabablarini aniqlashga harakat qilgan.

Sun-Szi oʻz risolalarini davlat hayot va mamotining asosi hisoblangan urushning ahamiyatini aniqlashdan boshlaydi. Bu oʻsha davrdagi Xitoy haqiqatiga mos kelar edi. Sun-Szi urushlarni uch turga boʻladi. "Urushning oily san'ati - bu dushman rejasini buzish: keyin uning iftifoqchilarini safdan chiqarish, keyingi oʻrinda uning qoʻshinlarini tor-mor etish va eng yomoni -qal'alarni qamal qilish". - deb yozadi u oʻz tuzuklarida.

Sun-Szi sarkardaning roliga katta ahamiyat beradi. U oʻz tuzuklarining X bobida "qachonki sarkarda boʻsh va notalabchan boʻlsa, jangchining oʻrgatilishida aniqliklar boʻlmasa, unda sarkardlar va jangchilarning oʻrtalarida hech qanday doimiy bogʻliqlik

yo'q, unda qo'shinning jangovar tartibi yagona tizimga ega bo'lmaydi bu qo'shinning parokandaligi demakdir", deb yozadi. U yana: "Qachonki sarkarda dushmanni baholashga ojiz bo'lsa, qachonki u o'zining kam sonli kuchlari bilan dushmanning ko'p sonli kuchiga hujum qilsa, qachonki u o'zi kuchsiz bo'lgan holda kuchli dushmanga hujum qilsa, qachonki qo'shin tarkibida zarbdor otryadlar bo'lmasa - demak qo'shinning jang maydonini tashlab qochishi muqarrardir. Bu olti qoida mag'lubiyat to'g'risidagi o'g'itdir. Sarkardaning asosiy majburiyati - bu qoidalarni mukammal bilishdir", -deb yozadi.

Ushbu bobda u sarkardaning shaxsiy sifatlarini ko'rsatib o'tadi. "Qachonki sarkarda hujum qilayotib shuhrat ortidan quvmasa, chekina turib uyatdan qo'rqmasa, qachonki u faqat xalqi va hukmdorining himoyasi to'g'risida o'ylasa, bunday sarkarda - mamlakat uchun javohirdir".

Jangchilarga o'z bolalaringga qaragandek qarasang, ular bilan hatto eng chuqur daralarga ham kirib borishing mumkin. Jangchilarga o'z suyukli o'g'illaringga qaragandek qarasang, ular bilan hatto o'linga ham borishing mumkin. Ularga saxovatli bo'lsang, sen ularni boshqara olmaysan; agar ularni sevsang, ularga buyruq bera olmaysan; tartibsizlik yuzaga kelsa, sen tartib o'rnatma olmasang - bu holda ular o'zboshimcha o'g'illarga o'xshab qoladi; ulardan foydalanishning imkoniyati bo'lmaydi".

Sun-Szi joyni baholashga ham muhim e'tibor qaratadi. Joyni u olti turga bo'ladi: o'tish uchun qulay, qiyaliklar, baland-pastlik, vodiqli, tog'li, uzoq joylar.

"Qachonki men o'ta olsam va u (dushman) ham o'ta olsa, bunday joy o'tish uchun qulay deyiladi. O'tish uchun qulay joyda birinchi navbatda balandliklarning quyoshli tomonini egalla va ta'minlash yo'llarini qo'riqlashni tashkil et, unda jang paytida qulaylikka ega bo'lasan".

To'satdan zarba berish va tezkorlikni qo'llash kerakligi haqida Sun-Szi quyidagilarni ta'kidlaydi: «Urushda eng asosiysi - tezkorlik. U (dushman) yetib borib ulgurmagani joylarni bosib ol. Uning xayoliga ham kelmagan yo'llardan harakatlan. Dushman kutmagan yo'nalishlardan hujum qil».

Razvedkachilardan foydalanishning muhimligi haqida Sun-Szi XII bobda shunday ta'kidlaydi: "Qo'shinda razvedkachilarga qilinadigan munosabatdan yaqinroq munosabat yo'q; razvedkachilar uchun beriladigan mukofotdan saxovatli mukofot yo'q; razvedkachilarning maxfiy ishlaridan maxfiyroq ish yo'q. Razvedkachilar, ayniqsa urushda kerakdirlar. Ular shunday tayanchdirlarki, ularning yordamlari bilan butim qo'shin harakatlanadi".

Sun-Szi intizomga katta e'tibor beradi, uni mustahkamlash usullarini tavsiya etadi. U IX bobda "qachonki askarlar kuchli bo'lsa, komandirlar esa zaif bo'lsa bu qo'shinda parokandalik bo'ladi", deb yozadi. "Qachonki komandirlar kuchli bo'lsa-yu askarlar zaif bo'lsa, bu qo'shinning dushman qoliga tushishi aniqdir. Qachonki

komandirlar o'zlarining boshliqlariga bo'ysunmasalar va mustaqil jangga kirsalar, qo'shin tarqalib ketadi".

U yana shunday yozadi: "Sarkarda jangchilar bilan uzoq, erkalab va hurmat bilan muloqotda bo'lsa - demak u ommaning ishonchini yo'qotgan. Agar u qo'shinni tez-tez mukofotlasa, demak qo'shin qiyin ahvolda. U qo'shinni tez-tez jazolasa, demak, intizomi tushib ketgan. Qachonki u qattiqqo'l bo'lsa, ustiga ustak ommadan qo'rqsa, bu harbiy san'atni tushunmaslikning yuqori darajasidir.

Umuman, Sun-Szi tuzuklarida qadimgi Xitoy harbiy san'atining holali to'liq va chuqur yoritilgan. Sun-Szining xizmatlari shundan iboratki, u birinchilardan bo'lib jangovar harakat usullarini nazariy ifodalab berishga harakat qildi va harbiy san'at ulardan, ya'ni jangovar harakatlar usullaridan, dushmanni tor-mor etishda foydalana bilish kerakligini ko'rsatdi.

Qadimgi Sharq davlatlarida harbiy san'atning rivojlanishiga oid xulosalar

Sharqda qadimgi davlatlarning barpo etilishi bilan davlat hokimiyati organi sifatida, vazifalari qo'shni xalqlar bilan urushlar olib borish va davlat ichkarisida hokirniyatni mustahkamlashdan iborat bo'lgan armiyalar paydo bo'ldi.

Misr va Hindistonda harbiy tabaqa yaratilib, u hukumat tepasida turganlarning qo'llarida qudratli qurol bo'lib, hukumatning ichki va tashqi siyosatini amalga oshirdi.

Harbiy tabaqa ishonchli tayanchga aylanishi bilan yo'llanish paydo bo'ldi, uning natijasida harbiy kasb maydonga keldi.

Qadimgi Sharq armiyalarining qurol-yarog'lari takomillasha boshladi va uning turli ko'rinishlari yaratildi. Armiya qo'shin turlari bo'yicha qurolli otryadlarga bo'lina boshladi (kamonchilar, nayzachilar va boshqalar), bu o'z navbatida armiyalarda birinchi tashkiliy shakllanishni belgilab berdi. Avval yagona qo'shin turi piyodalar bo'lgan. Keyinchalik jangovar aravalari yaratilib, ular jang maydonida hukmdorlikni qo'lga kiritdilar. Nomuntazam otliq bo'linmalari ham tuzila boshlandi. Shunday qilib, qo'shin turlariga asos solindi.

Qadimgi Sharqning ko'p sonli urushlarida armiya taktik bo'linishining birinchi elementlari joriy etildi. Birinchi galda safar tartibidan avangard va arergard ajralib chiqarildi. Qo'riqlash va razvedkaning vazifalari hali uyg'unlikda edi. Jang oldindan manyovr qilish, to'satdan zarba berishga erishishning maqsadi edi.

Jangovar tartib jang maydonida har xil qurollangan otryadlarni, ya'ni piyodalarni, jangovar aravalarni, otliq otryadlarni joylashtirishdan iborat edi. Piyodalar taktikasi sherenga bo'lib saflanishda va ularning to'g'ri harakatlanishlarida ifodalangan. Jang ro'paradan to'qnashuvlar shakliga ega bo'ldi, qanotlar jangovar tartibning kuchsiz joyi ekanligi ko'rinib qoldi.

Sharqda muhandislik san'ati paydo bo'lib, u kuchli istehkomlar yaratishni va ularni murakkab texnika yordamida egallash usullarini ishlab chiqishni o'z ichiga oldi. Lahimlar keng qo'llanildi, qal'a devorlari devor buzuvchi mashinalar bilan buzib tashlangan yoki harakatlanuvchi minoralar va shturmchi narvonlar yordamida egallangan.

Osiyoning sharqiy qismida ushbu qadimgi davrda Yaqin Sharq davlatlariga bog'liq bo'lmagan holda Xitoy harbiy san'ati rivojlandi. Qadimgi Sharq xalqlarining harbiy san'ati qadimgi yunonlar harbiy san'atiga ta'sir o'tkazdi, ular nafaqat Qadimgi Sharq davlatlari bilan savdo-sotiq va jang olib bordilar, balki ularga yollanib xizmat ham qildilar.

TAKTIKA SIKLI BOSHLIG'I
mayor

U. Muxiddinov